

Становище

от доц. д-р Александър Стоянов, катедра „Икономическа социология“, УНСС
за дисертационния труд за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ на
Стоян Михайлов на тема: „ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ИЛИ
РЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ НА ДЕЦАТА В РИСК В БЪЛГАРИЯ – ПРЕДПОСТАВКИ,
ЛОГИКА И МЕТАМОРФОЗИ“

Представеният за оценка дисертационен труд е с обем 215 стандартни страници, което включва справки за използваната литература, справки за приносите и публикациите на докторанта, както и 4 приложения. Библиографската справка съдържа общо 151 източника, от които 117 са научни публикации (42 заглавия на български и руски език), а останалите (до 151) са нормативни документи, свързани с темата.

Представените във връзка с дисертационния труд публикации са общо 4.

В структурно отношение работата се състои от 5 глави. Глава 1 е посветена на изясняването на понятието „детско благосъстояние“ и свързаните с него изследователски и теоретични подходи. В Глава 2 се прави преглед на процеса на деинституционализация на децата в риск в България. Глава 3 е посветена на анализ на съвременното състояние на благосъстоянието на децата в риск в България. Анализът обхваща периода след 1989 г. и обхваща историята на приеманите във връзка с този проблем нормативни документи. Глава 4 е изцяло посветена на емпиричния анализ на обектна на изследване като описва използваните методи, представя резултатите и анализира оформилите се тенденции в детското благосъстояние. В Глава 5 накратко се обсъжда формираната се дилема в институционалния подход към децата в риск – доколко са налице предпоставки за продължаване на процеса на деинституционализация или е вероятно да се очаква връщане на подхода на институционална грижа за децата в риск.

Темата, на която е посветен дисертационния труд е изключително актуална предвид значителният брой на децата в риск в страната, възможностите този брой да расте

както и необходимостта тези деца да получат адекватна грижа, отговаряща на съвременните представи за детско благосъстояние и осигуряваща им шансове за последваща пълноценна социална и икономическа реализация. Съвсем основателно в центъра на работата е поставено понятието „детско благосъстояние“, което се оказва основополагащ начин за оценка на преобразуването на предоставяните от държавата грижи за децата в риск

От аналитична гледна точка дисертационният труд въвежда няколко дефиниции: Обект на изследване е системата за детска закрила и осигуряване на детско благосъстояние в страната (включително институции, резидентни услуги и приемна грижа). Предмет на изследване е „процесът на деинституционализация на деца и младежи в риск в България в периода 2000-2019 г.“ (с.10). Основни задачи на работата са анализ на посоката на реформите, проследяване на еволюцията на процеса на деинституционализация и очертаване на неговия резултат.

Водещи за изследването хипотези (с. 11) са: 1. Процеса на деинституционализация променя своята посока. 2. Процесът на деинституционализация се променя в хода на своето приложение: „функционирането на системата и практиката по предоставяне на услуги ще регистрира значително отклоняване от тези основополагащи положения и професионалистите отчетливо ще разпознаят това разминаване“. 3. Основни причини за настъпилите промени са „...в обществото като цяло и в системата за закрила на детето в частност, продължава да доминират два взаимосвързани и взаимобулавящи се фактора: единният, централизиран подход „отгоре-надолу“, наследен от социалистическият режим, и липсата на достатъчно големи заинтересовани групи и професионалисти, които да имат ясен интерес и визия за посоката на промяната и да стоят зад нея.“

Тези основополагащи за работата тези са успешно превърнати/декомпозирани в няколко водещи изследователски въпроса. И, това което е по-важно, водещите за работата хипотези и изследователски въпроси последователно се развиват и обосновават в хода на изложението.

Глава 1 (Детското благосъстояние – история, теоретични и емпирични подходи) е посветена на изясняването на основни за изследването понятия - „детско благосъстояние“, „институционализация“ и „деинституционализация“. На базата на исторически преглед на концепциите и еволюциите на обществата, в които те се генерират, се стига до извода, че еволюцията „...очертава една дългосрочна промяна в

представата за децата – от идеята за тяхната уязвимост и крехкост към гледната точка за тях като автономни индивиди със сходни потребности и права с тези на възрастните (с.16). След обстоен анализ на различни направления и подходи за изследване на детското благосъстояние и интеграция в социални живот, авторът приема за работно следното определение на детско благосъстояние: “Здраво и успешно индивидуално функциониране (включващо физиологични, психологически и поведенчески нива на организация), положителни социални взаимоотношения (с членове на семейството, връстници, възпитатели и общностни и обществени институции, например училища и религиозни и граждански организации) и социална екология, която осигурява безопасност (напр. свобода от междуличностно насилие, война и престъпност), човешки и граждански права, социална справедливост и участие в гражданското общество.”

В Глава 2 (Институционализация и деинституционализация на децата в риск – възникване и причини. Исторически преглед на развитието на системата за детска грижа в България) се прави анализ на възникването, необходимостта и характеристиките на институционалната реакция на противодействие и подкрепа в случаи на съществено нарушаване на детското благосъстояние. Анализира се преходът от свръхинституционализирани системи за детска грижа, характерни за комунистическите общества (инспирирани от идеите на Маркс за поемането на грижите за децата от обществото в следствие на разрушаването на традиционното буржоазно семейство) към системи за подкрепа, основани на развитие на децата в естествената среда на семейството. Разглеждат се различни модели на грижата за деца в различни региони на света и зависимостта на тези модели от конкретните социално-исторически условия. Конкретно за България еволюцията през комунистическия период следва характерната за този период идеология, която довежда до утвърждаване на модел на свръхинституционализирана грижа. В следствие, множеството изследвания затвърждават убеждението, че институционалната грижа често се асоциира с неблагоприятни последици за децата, които се оказват значително по-неподготвени и/или изоставачи в сравнение с децата оглеждани в семейна среда. Постепенно се налага моделът на деинституционализацията и от разбирането че благосъстоянието на децата е грижа на държавата започва процес на преход към концепцията, че благосъстоянието е отговорност на родителите, а държавата би могла да се намесва като подпомага родителите. Анализиране са основните модели на грижите за деца – англо-саксонски,

нордически, континентален, южноевропейски и източноевропейски - и тяхната еволюция в съответните региони. В крайна сметка се налага съвременното разбиране, че грижите за децата следва да се осъществяват в семейна среда, а ролята на държавата е да развива услуги в подкрепа на семействата (с.46).

Анализът на грижите за деца в България обособява 3 основни периода. До 1944 г., когато е налице еволюция на грижите от обществени трапезарии към народни възпиталища (специализирани домове) без да се заменя фокусът върху семейството. В периода 1944-1989 се полага основата на системата за държавно отглеждане в няколко типа специализирани институции. Този модел на грижа за децата е до голяма степен обусловен и модификациите на семейството в комунистическия период и свързаните с него индустриализация, урбанизация и разпадане на традиционното селско патриархално семейство. Реално този модел съществува до първите години на 21 век.

В Глава 3 (Съвременно състояние на системата за благосъстоянието на децата в риск в България) се прави анализ на промените в грижите за деца, настъпили след 1989 г. както от гледна точка на реално настъпилите промени, така и от гледна точка на еволюцията на нормативната рамка. Ключов момент в това отношение се оказва ратифицирането на Конвенцията за правата на детето през 1991 г., тъй като предпоставя процеса на деинституционализация. Реалните промени обаче настъпват относително бавно – промяната на нормативната уредба започва около началото на 21 век (2001-2003) като основно препятствие се оказва икономическата ситуация в края на 1990те. Реално реформите се структурират в периода 2003-2009 (с.80), като съществен тласък за прехода от институционални грижи за деца към деинституционализация оказва приемането на страната за член на ЕС.

По-ускореното движение към деинституционализация в страната се регистрира в периода 2010-2016, когато са стартирани редица правителствени програми и проекти. В работата са анализирани и основните нормативни документи, които стоят в основата на процеса на деинституционализация и техния принос в еволюцията на този процес.

Глава 4 си поставя за цел да направи „...независим анализ на резултатите от процеса на ДИ на база на емпиричното проучване, заложените индикатори за успех, така, както те са формулирани в Плана за действие и отчетени в Актуализирания план за действие към Визията за ДИ.“ На основата на система от основни понятия и емпирични

индикатори в работата се прави опит за характеризирание на обективното състояние и субективните представи за реформите в областта на грижите за деца.

Използваните методи включват: преглед на литературата, качествени изследвания сред няколко групи професионалисти в областта на грижите за деца, количествено проучване сред професионалисти, работещи в системата от социални услуги за деца и младежи, количествено проучване сред работещи в Комплекс за социални услуги (КСУ).

На основата на голямо количество емпирична информация авторът стига до няколко по-важни извода: Първо, процесът на деинституционализация формално се разгръща (намалява броят на децата в институции), но постигането на целите за подобро благосъстояние е частично и/или непълно. Второ, закрити са много от съществуващите домове, но желаното качество на грижата за деца е все още далеч от желаното. Трето, новата система на грижата за деца е все още обременена с множество административни, кадрови и икономически проблеми.

В Глава 5 авторът поставя на обсъждане основния проблем на разработката: доколко/дали процесът на деинституционализация в страната е достигнал своя предел и са налице признаци на обратен процес – на реинституционализация. Еволюцията на броя на децата в институции след първоначалните успехи (2008-2009) определено сочи, че е налице стагнация. Създадената нова институция (центрове за настаняване от семеен тип) постепенно започва да еволюира в посока на добре познатите в миналото институционални правила и модели. Налагащият се извод е, че „...потвърждават формулираните хипотези, че ДИ променя радикално посоката на естествената реформа на детското благосъстояние и в крайна сметка води до възстановяване на институционалния модел в новосъздадените резидентни услуги.“

Наблюдаваният процес на реинституционализация авторът дефинира по следния начин: „...преместване на деца и младежи от голяма в малка институция като в същото време се запазват основните характеристики на институционалния ред: денят на настаняване преминава рутинно с един и същ ритъм на живот, времето им е не е структурирано от тях, те не участват в решенията за своето всекидневие, индивидуалните им потребности отстъпват на заден план пред потребностите на институцията, връзката с родителите и роднините им липсва или е трудна и опосредствана, престоят им не е ограничен.“ (с.170)

По-общият извод от направения анализ е, че процесът на деинституционализация може да се разглежда като неуспех. Наред с липсата на реални успехи (увеличаване на детското благосъстояние) се оказва, че новият модел поглъща значителни ресурси, които са до голяма степен грешно инвестирани средства. В този смисъл се налага изводът, че „Разбрана буквално по този начин, така, както е записана във Визията за ДИ, а именно „създаване на нови възможности за децата и семействата да получат подкрепа в общността“, деинституционализацията у нас не се е случила. Време е да започне.“ (с.178)

Сред приносните моменти в дисертационния труд на С.Михайлов бих могъл да очертая следните:

1. Направен е успешен опит за теоретичен и емпиричен анализ на процеса на деинституционализация в Р България след 1989 г. анализирани са предпоставките за преход от утвърдилата се в комунистическия период система на институционална грижа за децата и нейните корени в съвременното българско общество и семейство.
2. Дадена е дефиниция на процеса на реинституционализация, като предпоставките на този процес са изведени от противоречията на прехода от институционална към семейна грижа за децата в страната.
3. Събран е и е анализиран богат емпиричен материал, представящ гледната точка и оценка на професионалистите в областта на грижите за деца като голяма част от този материал може да се определят като принос към ново знание.
4. Аргументирана е тезата, че процесът на деинституционализация всъщност е процес на реинституционализация, т.е. на преместване на децата и младежите от по-големи институции и в по-малки.

Бих си позволил да предложа на С.Михайлов по време на защитата на своята работа да се спре по-подробно на процеса на реинституционализация: доколко, предвид изводите от анализа за трудния процес на деинституционализация и неговата стагнация, може да се очаква реалното започване на деинституционализацията да доведе до успех в българското общество? Не може ли да се твърди, че данните по-скоро показват, че при условията на ниска раждаемост, разпадащи се брачни

отношения и наследени от комунизма представи, реинституционализацията е по-подходящият (по-реалистичният) за България модел на грижата за деца?

На основата на изложените по-горе съображения, както и на основата на отбелязаните приноси моменти смятам, че предложената от Стоян Георгиев Михайлов разработка има необходимите качества за присъждане на образователната степен доктор в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

Доц. д-р Александър Стоянов

катедра "Икономическа социология"

Университет за национално и световно стопанство

08.05.2020